

KIRJALLISUUTTA

Käännös- ja merkityslainat tutkimuksen kohteena

LAURI HAKULINEN *Suomen sanaston käännöslainoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1969. 200 s.

Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksen II osassa, joka ilmestyi v. 1946, Lauri Hakulinen käsittelee muutamalla sivulla (165—169) suomen kielen käännöslainoja. Alaviitteessä hän selittää termiä seuraavasti: »Nimityksellä *käännöslaina* tarkoitetaan usein pääasiallisesti sellaisia tapauksia kuin *esikuva* (vrt. ruotsin *förebild*) tai *edesottamus* (vrt. ruotsin *företag*), joissa vieraan mallin mukaan on kääntäen luotu kieleen uusi nimityskin. Asianmukaista on kuitenkin lukea 'käännöslainoiksi' myös ns. merkityslainat, joissa ennestään olemassa olevalle nimitykselle annetaan vieraan esikuvan mukaan uusi merkitystehtävä, esim. *kääntää* suomeksi (alkuaan esim. vain *kääntää* nurin jne.)»

Hakulisen uudessa teoksessa puheeksi tulevat sanat ovat valtaosaltaan vanhemman terminologian mukaisia merkityslainoja. Tämän osoittavat jo *a-*alkuiset sanat *aine*, *ala*, *alamainen*, *anteeksi*, *asema*, *asettaa* ja *asetus*, joista eräillä on etymologisia vastineita etäsukukielissäkin. Selvät käännöslainat kuten *ala-arvoinen* (r. *underhaltig*), *alitajuinen* (r. *undermedveten*), *aliarvioida* (r. *underskatta*) kirjasta sen sijaan puuttuvat. Kuten Hakulinen huomauttaa (s. 16) tutkimuksen kohteena ovat olleet etupäässä sellaiset sanat, »jotka eivät olleet ikään kuin ensi katsauksella selviä käännöslainatapauksia vaan edellyttivät runsaampaa etenkin vanhimman, tai ainakin nykysuomea vanhemman, kirjasuomen ja sen esikuvatekstien aineistoon

perustuvaa sekä toisaalta suomen murteet ja lähisukukielet huomioon ottavaa dokumentointia». Kysymykseen olisi tietysti voinut tulla myös yksityinen kirja tai kirjailija, koska aihetta oli pakko rajoittaa, mutta myös Hakulisen tekemä ratkaisu on tieteellisesti moitteeton. Vaikka luettelo onkin epätäydellinen, se ei johda harhaan kirjan käyttäjiä.

Pääosa tutkimuksen sanastosta on peräisin Mikael Agricolan teoksista, mikä johtuu siitä, että Agricola oli kirjasuomen varhaisimmista käyttäjistä ehdottomasti merkittävin. Kirjan noin 90 sana-artikkelista on yli puolet sellaisia, joita Agricola on ensimmäisenä käyttänyt. Vertailu muihin samanaikaisiin teoksiin — Upsalan suomenkielisen evankeliumikirjaan ja Matias Westhin koodeksiin — kuitenkin osoittaa, että käsitellyistä sanoista oli useita omaksuttu käännöslainoina ennen 1540-lukua, todennäköisesti siis jo katoliseen kirkkokieleemme. Tähän ryhmään kuuluvat esim. *anteeksi*, *asettaa* (pyhä ehtoollinen), *julkinen*, *julistaa*, *kadottaa*, *kadotus*, *korko*, *kunnioittaa*, *kuuliainen*, *kärsiä*, *kärsivoallinen*, *käyttäytyä*, *kääntää*, *maanpöiri*, *oollinen*, *sortaa*, *tunnustaa* (syntinsä) ja *vanhurskas*.

Käsiteltävät sanat on esitetty aakkosjärjestyksessä. Artikkelit on rakennettu yleensä siten, että ensin on mainittu tärkeimmät sanakirjatiedot, sitten esimerkkejä vanhasta kirjasuomesta ja näiden kohdalla, mikäli lähde on tiedossa, vastaavat ilmaukset muista kielistä. Näin ovat esim. Agricolan UT:n suomennok-

sen käännöslainoiksi katsotut sanat saaneet rinnalleen ruotsin- ja saksankielisen, usein myös latinan- ja kreikankielisen vastineen. Niinpä sanalla *otollinen*, joka sisältyy seuraavaan kohtaan (Luuk. 4:24) »Eikengen Propheta ole otolinen henen Isensmaalla», on esitetty vastineina kr. *dektós*, la. *acceptus*, sa. *angenem* (Luther 1546), ru. *affhållen* (Kustaa Vaasan raamattu 1540—41). Kun sanasta on parikymmentä esiintymää ja niiden kohdalla yhtä lukuun ottamatta mainintoja muista kielistä, on aineiston esittely vaatinut niin tässä kuin yleensä muissakin artikkeleissa melko paljon tilaa. Esiintymisnäytteiden runsautta Hakulinen perustelee sillä, että aivan vähäinen dokumentointi ei kaikissa tapauksissa riitä vakuuttavasti eliminoimaan omaperäisen kehityksen mahdollisuutta. Kieltämättä tämä pitääkin paikkansa.

Laajan aineiston keruu on ollut aikaavieppää ja huolellisuutta vaativaa työtä, koska suomen, ruotsin ja saksan tekstit ovat epäjohdonmukaista 1500-luvun ortografiaa. Jokin määrä painoja kopiointivirheitä tekstiin on jäänyt, mutta ne eivät sumenna myönteistä yleiskuvaa. Kun päätelmät nojautuvat vankkaan taustaan, niihin on yleensä helppo yhtyä. Omasta puolestani jään kuitenkin vähän vierastamaan sitä, että käännöslainojen joukkoon oli otettu neljä vanhaa germaanista lainasanaa (»raakalainaa»), nim. *aine*, *hurskas*, *kunnia* ja *tila*. Hakulisen perustelu, »että vieraat sanat voivat uudessa kieliympäristössä omaperäisten tavoin saada lisää muukalaisia merkitysvivahteita», on kyllä oikea, mutta epäilen, onko termi käännöslaina tällaisissa tapauksissa asianmukainen. Metodiselta kannalta olisi selvempää, että raakalainat ja käännöslainat pidettäisiin erillään toisistaan. Onhan edelliseen ryhmään kohdistuvassa tutkimuksessakin mahdollisuus puhua vieraan kielen vaikutuksesta aiheutuneesta merkityksen laajentumisesta. Kun näin ei ole toistaiseksi tehty, tarvitsee seli-

tykseksi tuskin muuta kuin viittaus siihen, että sanojen sisällössä esiintyvää vieraan kielen vaikutusta on toistaiseksi tutkittu vain sattumoisin. Hakulisen teos on ensimmäinen laajempi tutkimus, jossa liikutaan tällä alalla.

Pääosa Hakulisen käsittelemistä käännöslainoista kuuluu hengelliselle alalle. Tämä onkin ymmärrettävää, sillä vanhin kieleemme pysyviä jälkiä jättänyt kirjallisuus oli hengellistä käännöskirjallisuutta. Tosin lakitekstejäkin suomennettiin jo 1500-luvulla, eivätkä käännöslainat ole lakikielellekään tuntemattomia, mutta ne eivät päässeet muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta vakiintumaan kirjakieleen. Tehtävänsä rajoittaessaan Hakulinen on tietoisesti jättänyt sivuun pelkästään vanhassa kirjasuomessa tavattavat käännöslainat. Näin ovat juridisina termeinä päässeet mukaan vain *todistaa* ja *tila* merkityksessä 'maatila, tilus'. Herra Martin nimellä käyvän lainsuomennoksen käännöslainoja on Paavo Pajula esitellyt teoksessaan Ensimmäinen lainsuomennos (1955), mutta varmaankin Hakulisen kaltainen filologi olisi voinut täydentää hänen esittämäänsä luetteloa. Pajulan esittämistä, vielä nykysuomessakin elävistä lakialan käännöslainoista mainittakoon tässä näytteeksi *huomelahja*, *salamurha* ja *ulosmittaus*.

Kun nykysuomalainen kulttuuri on läntistä alkuperää ja on saanut jatkuvasti uusia vaikutteita lännestä, on täysin luonnollista, että venäjän kielen osuus käännöslainoissamme on varsin vähäinen. Mielenkiintoinen ja arvokas on näin ollen Hakulisen huomio, että kahden nykysuomessa keskeisen sanan, *lukea* ja *kirjoittaa*, kehittyminen nykyisiin merkityksiinsä 'scriptum legere' ja 'scribere' on tapahtunut itäisen vaikutuksen alaisena. Kyseeseen tuleva slaavilaiskieli näyttää olleen muinaisvenäjä ja käännöslainat lienee omaksuttu ennen kantasuomalaisen yhteisajan päättymistä.

Viime vuoden lopulla, samoihin ai-

koihin kuin Hakulisen teos, ilmestyi Suomen kielen etymologisen sanakirjan neljäs osa. Teosten anti on kuitenkin erilainen, vaikka molemmat ovatkin etymologisia tutkimuksia. SKES pyrkii osoittamaan suomen sanoille äänteelliset vastineet sukukielistämme tai vieraista kielistä, kun taas Hakulisen teoksessa ovat tarkastelun kohteena suora-

naiset käännökset tai sanojen merkityksissä vieraiden kielten vaikutuksesta tapahtuneet muutokset. Teokset ovat rinnakkaisia, toisiaan täydentäviä, vain harvoin samoja seikkoja toistavia. Molemmat ovat vankkoja tutkimuksia sekä myös hyödyllisiä lähdeteoksia leksikaalisista kysymyksistä kiinnostuneille tieteenharjoittajille ja asianharrastajille.

VEIKKO RUOPPILA